

МІНІСТЕРСТВО НАУКИ І ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ

На правах рукопису

КОЗАКЕВИЧ
Олена Романівна

УДК 746.25 (09) (477.8) "XVIII–XIX"

МИСТЕЦТВО В'ЯЗАННЯ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ
КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
(ІСТОРІЯ, ТИПОЛОГІЯ, ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ, ОСЕРЕДКИ)

17.00.06 – декоративне і прикладне мистецтво

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Львівській національній академії мистецтв
Міністерства освіти і науки України.

245/2419
Науковий керівник: кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри художнього текстилю
Львівської національної академії мистецтв
Кусько Галина Дмитрівна

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, професор,
завідувач кафедри історії та теорії мистецтв
Львівської національної академії мистецтв
Стельмащук Галина Григорівна

кандидат мистецтвознавства,
завідувач кафедри моделювання одягу
Української академії дизайну (м.Львів)
Цимбалюк Олена Костянтинівна

Провідна установа: Інститут мистецтвознавства, фольклористики та
етнології ім. М.Т.Рильського НАН України,
м.Київ

Захист відбудеться “9” червня 2006 р. о “15” годині на засіданні
Спеціалізованої вченої ради Д-35.103.01 у Львівській національній академії
мистецтв
(79011, м.Львів-11, вул.Кубійовича, 38).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Львівської
національної академії мистецтв (79011, м.Львів-11, вул.Кубійовича, 38).

Автореферат розіслано “6” травня 2006 року.

Вчений секретар Спеціалізованої вченої ради,
доктор мистецтвознавства,
професор

В.А.Овсійчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Мистецтво в'язання є невід'ємною складовою національної культури. Відомий в Україні з найдавніших часів, цей вид мистецтва наприкінці XIX – в першій третині XX ст. набуває особливої динаміки, розмаїття і самобутності.

Техніка, основою якої є в'язання вузлів, з'явилася у первісному суспільстві для створення виробів, необхідних у повсякденному житті. Впродовж віків в'язання розвивалося, видозмінювалося, удосконалювалося засоби виробництва, що зумовило диференціацію на підвиди: філе, макраме, в'язання дротами, в'язання гачком, фріволіте.

Наприкінці XIX – першій третині XX ст. на території Західної України особливо поширилося в'язання дротами та гачком, а також за допомогою спеціальних машин. Поєднання новаторських пошуків і традицій, застосування давніх і нових технік у виготовленні тканини, вплив європейських тенденцій дало поштовх для розвитку багатогранного явища – мистецтва в'язання.

Незважаючи на важливу роль, яку відіграло в'язання у побуті населення України впродовж століть, його значення у формуванні самобутності українського мистецтва тощо, окрема мистецтвознавча праця про цю галузь вітчизняної культури досі відсутня. Потреба вивчення історії, виявлення художньої самобутності українського в'язання викликана популярністю цього виду декоративно-ужиткового мистецтва в сучасній Україні, що спричиняє в умовах зросту національної свідомості активний пошук джерел творчості.

Для формування цілісного та об'єктивного уявлення про українське декоративно-ужиткове мистецтво необхідне комплексне мистецтвознавче дослідження розвитку техніки в'язання на українських землях, зокрема його важливої складової – в'язання в Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. З'ясування художньо-стильових особливостей в'язаних виробів та процесів становлення мистецтва в'язання є одним з провідних напрямів дослідження. Актуальним у сучасному українському мистецтвознавстві залишається питання термінології та типологічної диференціації в'язання та в'язаних виробів. Вирішення цих проблем у контексті мистецтва в'язання, що здійснюється у дисертації, сприятиме побудові єдиної теоретичної системи української мистецтвознавчої науки.

Мета роботи – з'ясувати особливості мистецтва в'язання у західноукраїнському регіоні кінця XIX – першої третини XX ст. як вагомого явища національної культури.

Відповідно до окресленої мети визначено наступні завдання:

— висвітлити процеси становлення та розвитку мистецтва в'язання у Західній Україні в контексті історичних, соціокультурних та економічних явищ;

Львів ім. В. Стефаника
АН України

- проаналізувати розвиток художнього в'язання у контексті фахової освіти кінця XIX – першої третини XX ст. та визначити його основні центри;
- виявити осередки в'язального виробництва на західноукраїнських землях кінця XIX – першої третини XX ст.;
- розробити типологію в'язаних виробів означеного періоду;
- визначити локальні художні особливості традиційного українського в'язання;
- виявити художньо-стильові особливості в'язаних виробів у контексті моди та українського декоративно-ужиткового мистецтва;
- ввести в науковий обіг невідомі твори західноукраїнського в'язання, здійснити їх атрибуцію.

Об'єктом дослідження є в'язані вироби кінця XIX – першої третини XX ст. Вивчаються художньо-стильові особливості в'язаних виробів у контексті українського декоративно-ужиткового мистецтва і моди (предмети одягу та інтер'єру), за винятком творів церковного призначення, оскільки ця тема потребує окремого дослідження.

Предметом дослідження визначено процеси становлення і розвитку мистецтва виготовлення в'язаних виробів у Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. у контексті фахової освіти та виробництва, формування їх основних типів, художньо-стильових і технологічних особливостей.

Методологічною основою дисертації є принцип комплексного вивчення предмета в контексті процесів і явищ, які відіграли значну роль у його розвитку. Головні положення дисертації сформовані на засадах історико-порівняльного методу в хронологічному аспекті та методу художнього аналізу. З наукових емпіричних методів дослідження найчастіше застосовувалися методи спостереження, порівняння, систематизації, типологізації та аналогії. Узагальнення й висновки здійснювалися на підставі логічних методів індукції та дедукції.

Хронологічні межі дослідження охоплюють кінець XIX – першу третину XX ст. – фаза найбільшого розвитку мистецтва в'язання на західноукраїнських землях. Значна кількість в'язаних творів цього періоду зберігається у фондівих збірках музеїв України, зафіксована на фотознімках, що дозволяє визначити їх художньо-стильові особливості, окреслити ступінь побутування в контексті матеріальної культури. Враховуючи те, що комплексне дослідження в'язання та в'язаних виробів проводиться вперше, вважаємо за доцільне в історичному розділі звернутися до витоків цього виду мистецтва.

Територіальні межі дослідження охоплюють західні області України – Закарпатську, гірські райони Чернівецької, Івано-Франківську, Львівську, Тернопільську, Волинську та Рівненську; включають історико-етнокультурні райони побутування техніки в'язання та в'язаних виробів у Західній Україні

кінця XIX – першої третини XX ст., зокрема Волинь, Поділля, Прикарпаття, Карпати, Закарпаття, Буковину. Розглядаємо художні особливості в'язання в історико-етномистецьких субрегіонах: Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Опілля, Розточчя, Західна Волинь, Покуття, Західне Поділля та Північна Буковина, а також етнічні території українців (Холмщина, Підляшшя, Пряшівщина). Для порівняльного аналізу послуговуємося зразками в'язаних виробів з Полісся, Середнього Подніпров'я, Чернігівщини, Полтавщини, Слобожанщини та Півдня України. У написанні історичного розділу беремо до уваги територіальний поділ західноукраїнських земель у досліджуваному періоді.

Новизна роботи у тому, що вперше в українській мистецтвознавчій науці комплексно досліджено мистецтво в'язання в Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. У дисертації з'ясовано специфіку становлення та розвитку цього явища в контексті соціокультурних, економічних та мистецьких процесів, функціонування фахової освіти, виявлено й охарактеризовано основні осередки в'язального виробництва, локальні особливості традиційних в'язаних виробів, визначено провідні тенденції моди, які сформували художньо-стильові риси західноукраїнського в'язання. Розроблено типологію в'язаних виробів, що побутували на західноукраїнських землях наприкінці XIX – першій третині XX ст. У дослідженні здійснено художній аналіз в'язаних виробів і запропоновано аргументовані висновки щодо художнього в'язання у Західній Україні як багатогранного мистецького явища.

Практична цінність отриманих результатів полягає у систематизації нового матеріалу, що дозволяє ґрунтовніше проаналізувати розвиток західноукраїнського в'язання у мистецтвознавчому аспекті. Матеріали і теоретичні положення роботи можна використати для підготовки спецкурсів з декоративно-ужиткового мистецтва та історії моди, для написання наукових праць у галузі народного мистецтва та художнього промислу, для створення етномистецьких атласів і карт. Формування картотеки на основі музейних артефактів та польових досліджень розширює інформаційну базу для працівників науково-дослідних установ, уможливить подальше вивчення способів в'язання та їх застосування.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на засіданні кафедри художнього текстилю Львівської національної академії мистецтв (Протокол № 6 від 30 листопада 2005 р.) та засіданні Спеціалізованої вченої ради Львівської національної академії мистецтв (протокол № 105 від 27 березня 2006 р.). Основні положення дисертаційного дослідження обговорювалися у доповідях на конференціях: науково-практична конференція ЛАМ (2003, 2004, 2005); 8-а Міжнародна наукова конференція “Проблеми української термінології” (Україна, Львів, 2004); науково-практична конференція до 50-річчя Музею українського народного декоративного мистецтва “Роль музеїв і

колекцій народного та декоративного мистецтва у збереженні й розвитку національної культури” (Київ, 2004); науково-теоретична конференція Української академії дизайну “Дизайн та естетичні пріоритети сучасного виробництва в Україні: практичний аспект” (Львів, 2005).

Публікації. За обраною темою автор опублікувала 10 мистецтвознавчих досліджень обсягом 5 авт.арк., вісім з яких – у фахових спеціалізованих виданнях з мистецтвознавства, що входять до відповідного переліку ВАК України.

Структура роботи: дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, основної частини (п'ять розділів), висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг текстової частини становить 180 сторінок і містить три таблиці: “Різновиди техніки в'язання та засоби виготовлення в'язаних виробів” (Таблиця 4.1), “Типологія українських традиційних в'язаних виробів кінця XIX – першої третини XX ст.” (Таблиця 4.2), “Типологія українських в'язаних виробів у контексті моди кінця XIX – першої третини XX ст.” (Таблиця 4.3).

Дисертація має три додатки: Додаток А — альбом ілюстрацій; Додаток Б — словник термінів; Додаток В — осередки в'язання: виробництво та торгівля (286 позицій).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, сформульовано мету та завдання роботи, визначено об'єкт та предмет дослідження, наукову новизну роботи, окреслено хронологічні рамки й географічні межі, перспективи розвитку в'язання, пропонуються варіанти практичного застосування результатів дослідження, надаються відомості про апробацію основних результатів.

Розділ 1. Огляд літератури, методологія та джерела дослідження окреслює стан вивчення українського в'язання, методику та джерельну базу, а також визначає застосування термінів “в'язання”, “плетіння”, “трикотаж”, “плетиво”, “мереживо” у дисертації. Термін “в'язати” використовуємо у значенні “стягувати”, “з'єднувати”, “скріплювати”, “зв'язувати”, “затягувати навколо чогось вузлом шнурок”, “плести щось гачком, спицями”, тобто для означення дії чи способу виконання. Термін “в'язання” (вид декоративно-ужиткового мистецтва) – виготовлення полотна або поштучного виробу з пряжі вигинанням її у петлі, які переплітаються між собою; вживають для характеристики процесу виготовлення виробу, а також для визначення предметів, створених методом в'язання. В'язане полотно чи виріб, виготовлені на спеціальних машинах, називається “трикотажем” (трикотажні полотна). Для означення техніки в'язання за допомогою дротів

або гачка використовуємо термін-синонім “плетіння”. Виріб, виготовлений в’язальними техніками без засобів машинного виробництва, визначаємо терміном-синонімом “плетиво”. “Мереживо” – ажурна, сітчаста тканина чи виріб, створені у різних техніках та з різних матеріалів, від чого залежать їх художні особливості (розглядаємо мереживо, виготовлене у техніці в’язання). Усі терміни у дослідженні застосовуються у відповідному контексті.

Українське в’язання – мало вивчений вид декоративно-ужиткового мистецтва: ґрунтовного дослідження щодо генези, періодизації, типології, художніх особливостей в’язання на західноукраїнських землях в українській науці не проводилося. Одним із перших досліджень, в якому письмово зафіксовано побутування в’язаних виробів у одязі мешканців Східної Галичини другої половини XIX ст., є праця українського вченого Я.Головацького (1877). Наприкінці XIX – початку XX ст. відомості про в’язання містять праці О.Кольберга (1882, 1890, 1970), Я.Коперницького (1889), Б.Сокальського (1899), Я.Шнайдера (1899), В.Шухевича (1899) [271], А.Фішера (1928), К.Мошинського (1929), Я.Фальковського (1937). Український етнограф Хв.Вовк (1916, 1928) звернув увагу на архаїчність техніки шлетіння та в’язання у виготовленні компонентів народного строю.

В’язання у контексті українського декоративно-ужиткового мистецтва та народного вбрання спорадично розглянули С.Колос, І.Гургула (1961), К.Матейко (1977), Л.Бурачинська (1992), Т.Ніколаєва (1996), М.Білан, Г.Стельмашук (2000). Стислу інформацію про традиційні в’язані вироби містять статті до колективних монографій “Гуцульщина” (К.Матейко, О.Полянська, 1987), “Бойківщина” (К.Матейко, 1983), “Лемківщина” (Г.Стельмашук, Д.Худик, Д.Дмитриків, 1999), “Історія Гуцульщини” (М.Білан, Г.Стельмашук, 2001), “Полісся України” (Р.Захарчук-Чугай, Л.Булгакова, 1999), “Культура і побут населення України” (Т.Ніколаєва, Г.Щербій, 1991), “Холмщина і Підляшшя” (І.Ігнатюк, Т.Кара-Васильєва, 1997), “Поділля” (Т.Ніколаєва, Г.Щербій, 1994), “Українці” (Т.Ніколаєва, 1999). Локальні художні особливості в’язаних виробів у контексті українського народного вбрання вивчали М.Костишина (1975, 1976), Я.Кожоляно (1988), О.Полянська (1972, 1976), Т.Гонтар (1998), Т.Ніколаєва та Т.Кара-Васильєва (1988), К.Матейко (1972; 1972; 1976), Г.Стельмашук (1982, 1993), Г.Савчук (1987), З.Тканко (1988).

В’язання (трикотаж) та мереживо як вид декоративно-ужиткового мистецтва досліджували Г.Стельмашук (1986, 1997), О.Головня (1992, 1997), О.Никорак (2004), Р.Захарчук-Чугай (1992). Розвиток в’язання на західноукраїнських землях, осередки та творчість майстрів вивчали І.Грицюк (1994), А.Данилюк (1990), В.Шелест (1975), Г.Стельмашук і Р.Чугай (1984). Питання підготовки спеціалістів з трикотажу, використання народних виробів як джерело творчості розглянули О.Головня (1999), І.Грицюк (1998), О.Коровицький, З.Тканко (1996, 1998, 1999, 2000).

Розвиток ремесла, становлення промисловості, в контексті яких розвивалося, в'язання досліджували Л.Харевичова (1929), О.Нестеренко (1959, 1966), В.Інкін (1959), Т.Дерев'янін (1960), А.Пономарьов (1968, 1971), Я.Кісь (1968), І.Голод (1994).

Для вивчення українського в'язання у західноєвропейському контексті використовуємо праці І.Турнау (1979, 1987), М.Гутковської-Рихлевської (1968), А.Дзеконської-Козловської (1977), М.Барткевіч (1979), Л.Кібалової, О.Гербевої, М.Ламарової (1988), Которн (1998), Ш.Зелінг (2000) та інших.

Аналіз мистецтвознавчих праць українських та зарубіжних дослідників виявив, що віхи становлення та розвитку в'язання на західноукраїнських землях, зокрема в'язання спицями та гачком, вивчені недостатньо. Це зумовило провести комплексне вивчення мистецтва в'язання в Західній Україні кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Методологічною основою дисертації є принцип комплексного вивчення об'єкта в контексті явищ та процесів, які мали суттєвий вплив на його становлення та розвиток. Історико-порівняльний метод застосовано у написанні історичної частини дослідження. Методи порівняння, аналогії та систематизації і типологізації вжито для визначення найхарактерніших рис в'язаних виробів, їх основних типів, в окресленні художньо-стильових особливостей. Методами спостереження та опитування послуговувались під час польових досліджень автора. Методи припущення застосовано в історичному розділі щодо давніх технік в'язання та засобів виготовлення виробів. Для аналізу узагальнення фактів та висновків використано методи дедукції та індукції.

Джерельною базою дослідження стали фондові колекції музеїв Києва, Львова, Луцька, Коломиї, Косова, Турки, с.Морозовичі Самбірського р-ну Львівської обл., с.Тур'є Старосамбірського р-ну Львівської обл., с.Розлуч Турківського р-ну Львівської обл. Важливим джерелом дослідження є архівні матеріали Державного архіву Волинської області (м.Луцьк), Державного архіву Львівської області (м.Львів), Центрального державного історичного архіву у Львові, Івано-Франківського державного обласного архіву, архіву Інституту народознавства НАН України, ілюстративного фонду наукової бібліотеки Інституту народознавства НАН України, рукописних фондів Львівської наукової бібліотеки ім.В.Стефаніка НАН України (акварелі Є.Глоговського, К.Келісінського). Вагомим джерелом для написання дисертації стали польові матеріали, зібрані упродовж 2002–2005 рр.

Розділ 2. В'язання в Україні: історичний аспект – присвячено вивченню основних етапів розвитку мистецтва українського в'язання. Визначено, що найдавнішим різновидом була техніка в'язання вузлів, яка лягла в основу створення сіток (філе), у виготовленні яких згодом почали використовувати гачок. Перехідним етапом від ручного ткацтва до в'язання спицями стала техніка в'язання на рамах (брання). Першими століттями н.е.

датовані в'язані вироби на дротах, прототипом яких була техніка голкового стібка. На українських землях інтенсивний розвиток техніки в'язання припадає на період трипільської культури. За часів Київської Русі у виготовленні в'язаних предметів одягу, перелік яких був незначний – клобуки, копитця, рукавиці, головні убори, – використовували усі вищезазначені техніки.

У XIV – XVII ст. на західноукраїнських землях ремесло в'язання існувало як допоміжне у цехах шапкарів, рукавичників, поясників, позументників, канатників. Значну частину в'язаного асортименту виробляли технікою сітчастого плетіння, яка була копійкою, тому її застосовували для створення предметів невеликих розмірів. Шнури, китиці, різновид мережива вив'язували технікою макраме, завезеної з Арабського Сходу. Філейну техніку використовували для сітей, згодом – як мереживну основу для вишивки. В'язані спицями вироби здебільшого були предметом імпорту зі Заходу, зрідка виготовлялися місцевими ремісниками. Різноманітний асортимент в'язаних виробів підпорядковувався стильовим особливостям європейської моди, мотиви якої поступово превалювали над східними – пояси, берети, шапки, очіпки, рукавиці, панчохи, шарфи, мереживо, які стають ознакою соціального стану їх власника і дорогим предметом одягу. Багаті прошарки суспільства носили речі високої якості, які вирізнялися технікою виконання (машинний трикотаж), оздобленням (вишивка, тасьми, коштовне каміння, мереживо), сировиною (шовк).

Визначальним у розвитку західноєвропейського трикотажу став винахід у 1589 р. в'язальної машини, що значно вплинуло на швидкість виготовлення виробів та продуктивність праці та створення упродовж XVII ст. спеціалізованих мануфактур. У XVIII – другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях поступово відбувається скорочення цехів, що підсилює торговельний, а не ремісничо-промисловий характер виробництва. Наприкінці XVII – XVIII ст. під впливом стилю бароко популяризується мереживо, яке у XVIII ст. вплинуло на розвиток в'язальних технік – “фриволіте”, в'язання гачком і дротами.

Від другої половини XIX ст. статистичні дані засвідчують появу професії панчішників, які, вірогідно, окрім панчіх продукували у незначних кількостях інші в'язані дротами та гачком вироби. На західноукраїнських землях як самостійне мануфактурне виробництво в'язання не набуло розвитку: воно існувало у складі сукняних і полотняних мануфактур у незначному обсязі. Від останньої третини XIX ст. в'язання стає популярним видом рукоділля, ремесла, а в'язані вироби – модними складовими міського вбрання та частиною українського традиційного одягу, що дозволяє говорити про розвиток цього виду як мистецтва.

Розділ 3. Мистецтво в'язання на західноукраїнських землях кінця XIX – першої третини XX ст. У розділі досліджуються процеси та явища, які

відбувалися у в'язанні в зазначений період: розвивається місцеве трикотажне виробництво, приділяється увага фаховому вишколу, художньо-стильові особливості в'язаних виробів формуються під впливом західноєвропейських модних тенденцій та української традиції, відкриваються українські підприємства, техніка в'язання сягає мистецького рівня.

3.1. Становлення мистецтва в'язання проходило у контексті соціокультурних, економічних та політичних чинників регіону. В останній третині XIX ст. на рівні владних структур Галичини ставиться питання розвитку місцевого промислу та торгівлі: за їх підтримки влаштовують спеціалізовані курси, відкривають фахові школи, що сприяло вишколу молодих кадрів для фабричної промисловості (в'язання зокрема). Значну роль у пропагуванні в'язаних виробів (традиційних та модних) відіграли етнографічні, мистецькі та промислово-господарські виставки, вечори народного строю та покази мод. Це посприяло взаємозапозиченню форми, колористичної гами, орнаменту, способів декору, технік виготовлення: в'язані вироби традиційного одягу містять елементи міської моди, і навпаки, у створенні міського вбрання та інтер'єру використовують народні мотиви. Наприкінці XIX – початку XX ст. на території Східної Галичини в'язальне (трикотажне) виробництво набуває популярності, з'являється текстильний товар під назвою “трикот”, який здебільшого виготовляли на трикотажних машинах. У 1920-30-х рр. відбувається поступ саме в українському в'язанні: зі зростанням національної свідомості та з пропагуванням народного мистецтва українське в'язання набуває самобутності й формується як мистецьке явище.

3.2. Розвиток в'язання у контексті мистецької освіти. Фахова освіта була важливим аспектом розвитку в'язання кінця XIX — першої третини XX ст. Професійний підхід дав змогу зробити в'язання не тільки популярним різновидом рукоділля чи домашнього промислу, а й створити та розвинути нову виробничу галузь на західноукраїнських землях. Професійна освіта безпосередньо була пов'язана із розвитком текстильної промисловості регіону. Вишкіл проходив у приватних та державних промислових школах різного типу, на курсах рукоділля. Найпоширенішим було навчання у приватних осіб, основна мета якого – навчити в'язати вироби для власного вжитку і заробітку. У 1920-1930-ті рр. популярні трикотажні курси під керівництвом українських майстриць Клавдії Кордуби, Міки Бачинської-Зеленої, Степанії Бревко, Катрі Венгер.

Державні та приватні курси рукоділля і домашнього господарства проходили за спеціальними програмами, в контексті яких вивчали в'язальне ремесло. Вели курси вчителі з відповідною освітою, що покращувало рівень навчання. Вишкіл у школах і гімназіях державного та приватного типу був найкращий: освіта здобувалася комплексно. Окрім техніки та засобів виготовлення в'язаних виробів значну увагу приділяли художнім

характеристикам: композиції рисунка орнаменту, пропорціям елементів і мотивів, колористичному вирішенню, декору тощо.

Основними центрами освіти стають Львів, Станіславів, Перемишль, Краків. Найвідомішими осередками в'язання була жіноча приватна кравецька гімназія СС. Василіанок у Львові (реорг. 1937/1938 рр.), жіноча школа СС. Бенедиктинок у Перемишлі, трикотажна школа Товариства рукодільного ремесла для єврейської молоді в Перемишлі (Т. Р. Р. Є.), приватна кравецько-білизнярська школа "Труд" у Львові (реорг. 1936/1937 рр.), спілка "Громадська праця жінок" у Львові (засн. 1874 р.). Значна частина жінок, які опанували мистецтво в'язання, заснувала власні курси, майстерні та школи. Особливо інтенсивні трикотажні курси для навчання 1920–1930-ті рр., організаторами яких виступили державні, приватні та громадські установи: "Союз Українок", "Рідна Школа", спілка "Труд", "Сільський господар", "Українське Народне Мистецтво".

3.3. Осередки виробництва. Наприкінці XIX ст. – початку XX ст. під впливом західноєвропейських тенденцій на Західній Україні землях розвивається в'язальне (трикотажне) виробництво. З кінця XIX ст. в'язані вироби виготовляли у робітнях, 1920–1930-ті рр. характерні стрімким розвитком трикотажних майстерень та мануфактур, зокрема українських. Робітні – зазвичай невеликі приміщення, де знаходилося декілька в'язальних верстатів (часом їх не було взагалі) і працювало небагато робітниць. Значний обсяг робіт виконували вручну, що було малоефективним. На трикотажних фабриках поєднували машинну та ручну працю, обсяги машинного виробництва значно перевищували обсяги продукції ручного в'язання. Машинний трикотаж уможливував виробництво великих партій одягу, при цьому, однак, втрачалася мистецька якість; ручне в'язання давало змогу виготовляти оригінальні вироби, але у незначних кількостях. Різноманітний асортимент виробів змінювався відповідно до модних тенденцій: панчохи різного гатунку, шкарпетки, білизна, рукавиці, шапки, светри, хустини, шалі, гамаші, серветки, обруси, фіранки, торбинки тощо. Саме в цей період сформувався основний асортимент в'язаних виробів, а мистецтво в'язання набуло нового якісного значення як важлива складова декоративно-ужиткового мистецтва. Осередками трикотажного виробництва кінця XIX – першої третини XX ст. стають Львів, Косів, Коломия, Станіславів, Перемишль, Чернівці, Тернопіль, Броди, Самбір, Ужгород. Найвідомішими були робітні Ванди Петровської, "Трикотарня" Ольги Мельник, кооператив "Вовна", трикотажна робітня С. Сторожук, перша українська механічна фабрика беретів і шкарпеток "Борістен" (Львів), робітня Ольги Щурко "TRICOTS" (Станіславів), фабрика ткацьких та трикотажних виробів Райзеля, "Брати Райзель" (Коломия), "Гасорей", спілка "Гуцульське мистецтво" (Косів), робітня шкарпеток "Такт" П. Семочка (Сокаль), трикотажна робітня "Отак" (Самбір).

Розділ 4. Типологія українського в'язання і в'язаних виробів кінця XIX – першої третини XX ст. Розроблено типологію техніки в'язання, в'язаних виробів одягу та інтер'єрних тканин у контексті традиції та моди. В основу запропонованої типології в'язаних виробів покладено теоретичні підходи до морфологічної класифікації творів декоративно-прикладного мистецтва М.Станкевича.

4.1. Засади типології в'язання. Підґрунтям типології в'язаних виробів як основний фактор є функція, яка виступає визначальною класифікаційною одиницею. На підставі аналізу класифікацій, запропонованих попередніми дослідниками (К.Матейко, Г.Стельмащук, Р.Захарчук-Чутай, О.Никорак, Т.Ніколаєва, Г.Савчук), вперше розроблено типологію в'язання (Таблиця 4.1), у контексті споріднених видів-технік. Виділено три роди в'язаних виробів: одяг, інтер'єрні тканини та оздоблення до одягу й інтер'єрних тканин. В окремий рід виведено вироби церковного призначення, детальну типологію яких не проводимо, оскільки це тема окремого дослідження.

4.2. Типологія українських традиційних в'язаних виробів. Унаслідок типологічної диференціації за функціональною ознакою рід вбрання поділено на чотири типологічні групи: головні убори, пояси, доповнення, прикраси (Таблиця 4.2). Окреслено основні критерії типологічних груп та підгруп, способу носіння, форми тощо. Типологічні підгрупи виділяємо за сукупністю характерних ознак формотворення: головні убори – очіпок, хустина, ковпак, шапка; пояси – сітчасті пояси; доповнення (для рук і ніг) – капчурі (шкарпетки), холявки, рукавиці; прикраси (наручні та нашійні) – нараквиці, шалики. Інтер'єрні тканини поділяємо на три типологічні групи: декоративно-ужиткові, обрядові, церковні; оздоблення до одягу та інтер'єрних тканин – мереживо, китиці, тороки, кутаси та шнури. Типи виробів визначаємо за техніками виготовлення.

4.3. Типологія українських в'язаних виробів у контексті моди. Типологія формувалася під впливом модних тенденцій (Таблиця 4.3). Одяг поділяємо за функціональними ознаками на верхній трикотаж, білизну, аксесуари. Між типологічною групою і типом виводимо проміжну ланку – підгрупу: верхній трикотаж – повсякденний одяг, відпочинковий одяг, спортивний одяг, святковий одяг; білизна – натільна білизна; аксесуари – переносні, для рук і ніг, головні убори, нашійні, поясні. Рід інтер'єрних тканин має вужчу типологію: типологічна група столової білизни, постільної білизни, гардинно-тюлеві вироби, абажури до світильниці. Типологічний ряд в'язаних виробів має розгалужену структуру, яка змінювалася відповідно до вимог часу. Елементи оздоблення у вигляді мережива, китиць, тороків, кутасів, шнурів набуває художнього значення лише в контексті виробу.

Розділ 5. Художні особливості в'язаних виробів у Західній Україні кінця XIX – першої третини XX століття характеризує художньо-стильові особливості українських в'язаних виробів у контексті традиції та моди.

5.1. Локальні художні особливості традиційних в'язаних виробів підпорядковувалися законам традиції. Визначено неоднаковість використання техніки в'язання: архаїчна техніка в'язання на рамах – брання була властива Бойківщині, Волині, Поділлі, Поліссі, в'язання дротами поширене на Гуцульщині, Закарпатті, Прикарпатті, Буковині, в'язання гачком – практично у всіх місцевостях Західної України, вузлове в'язання – на Опіллі, Бойківщині, Лемківщині. В орнаменті в'язаних виробів домінують стрічкові та стрічково-ярусні композиції, характерні для капчурів, холявок, рукавиць, наравкиць, метражного мережива. Значно рідше зустрічаються центричні композиції, притаманні рушниковому мереживу. У виготовленні очіпків, хустин, мережива домінує технологічна фактура. Орнаментальні композиції типові для доповнень і прикрас. Мотиви композиції залежали від техніки виготовлення: в'язаний орнамент утворював геометричні або геометризовані абрис, вишивка давала змогу створювати фітоморфні мотиви. Загалом художні особливості в'язаних виробів кінця XIX – першої третини XX ст. базувалися на засобах та прийомах художньої виразності, які були характерні або для всього регіону, або для конкретної місцевості.

5.2. Художньо-стильові особливості в'язаних виробів як складової міської моди підпорядковувалися західноєвропейським тенденціям кінця XIX – першої третини XX ст. Пропагування українського народного мистецтва вплинуло на використання традиційних мотивів в орнаменті та декорі. Стиль модерн популяризував мереживо, а спортивно-відпочинковий одяг 1920-30-х рр. – геометричний орнамент та яскравий колорит. Структура виробу залежала від його призначення: у виготовленні мережива застосовували технологічну фактуру, внаслідок чого утворювалася наскрізна чи “сліпа ажурність”. Спільною з традиційними в'язаними виробами є структура орнаменту та мотиви орнаменту, які відрізняються їх компонованням на площині виробу.

ВИСНОВКИ

1. Мистецтво в'язання в Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. репрезентує культурно-мистецькі процеси того часу і виступає багатогранним явищем української культури.

2. Вивчення генези техніки в'язання засвідчило її побутування на українських землях від давніх часів. В основі архаїчної техніки лежить метод в'язання вузлів. В'язання у сучасному визначенні (спицями) з'явилося на початку н.е.: йому передувало в'язання на рамах та голковий стібок. Впродовж віків в'язання розвивалося, видозмінювалося, удосконалювалося засоби виробництва, що зумовило його диференціацію на підвиди: філе, макраме, в'язання дротами, в'язання гачком, фріволіте.

3. Від часів княжої доби і до середини XIX ст. на західноукраїнських землях в'язані вироби переважно виступали коштовним предметом імпорту,

зрідка – місцевого виробництва, підпорядковуючись тенденціям моди та уподобанням вищих верств суспільства. Наприкінці XIX – початку XX ст. внаслідок реформ у жіночому вбранні, популяризації спорту, поширення конфекції та фемінізації у виготовленні одягу основним критерієм стає практичність, зручність у поєднанні з вишуканістю. Саме в'язання гачком та спицями дозволило створити одночасно і делікатне мереживо, і теплу тканину.

4. Проведення наприкінці XIX – початку XX ст. мистецьких, промислово-господарських та етнографічних виставок у Львові, Коломиї, Перемишлі, Тернополі, Стрию сприяло розвитку в'язання. Ознайомлення з творами традиційного народного та сучасного декоративного мистецтва, оцінка їх художньої вартості впливали на смаки відвідувачів. У цей час вивелюється межа між традицією і модою, у в'язаних виробах прослідковується взаємовплив їх художньо-стильових особливостей.

5. Фахове навчання мистецтва в'язання відбувалося у контексті соціокультурних явищ кінця XIX – першої третини XX ст. Професійний підхід до творення художнього виробу, володіння основними техніками ручного та машинного в'язання, знання колористики, композиції, способів декору дозволяло виготовляти високохудожні вироби, що створювали конкуренцію імпорту. Підготовка фахівців сприяла розвитку місцевого трикотажного виробництва (робітні, мануфактури), яке до кінця XIX ст. було практично відсутнє. 1920-1930-ті рр. характерні заснування українських осередків в'язання, виготовленням в'язаних виробів за народними мотивами. Від 1939 р. культурний та економічний розвиток регіону зазнав змін, внаслідок чого мистецтво в'язання у контексті текстильного виробництва поміняло свою структуру.

6. Всебічне вивчення українського в'язання кінця XIX – першої третини XX ст. дозволило розробити розгорнуту типологічну структуру в'язаних виробів. У типології народних виробів визначальним є підпорядкування традиції, що відрізняє її від типології в'язаних виробів у контексті моди.

7. Локальні художні особливості українських традиційних в'язаних виробів виявлялися головно через орнаментику, яка формувалася у синкретичній єдності з декоративно-ужитковим мистецтвом етнотериторії. В'язані вироби та оздоблення міської культури кінця XIX – першої третини XX ст. виникали під впливом модних тенденцій та історичних стилів. Домінантою українських народних виробів виступала традиція, в'язання ж міської культури підпорядковувалося художньо-естетичним вимогам часу. В орнаменті кінця XIX – першої третини XX ст. використовують стрічкові, стрічково-ярусні та центричні композиції. Значна частина орнаментальних структур створювалася на основі різних композиційних прийомів: симетрія, асиметрія, статика, динаміка, ритм. Стилістика орнаменту залежала від техніки виготовлення виробу: макраме та філе утворювали однотонну ажурну

структуру, в'язання гачком і спицями – геометричний та геометризований орнамент, використання вишивки давало змогу створити довільний орнамент – від геометричного до фітоморфного.

9. Комплексне дослідження художнього в'язання у Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. дозволяє стверджувати про самобутність цього виду мистецтва як вагомого явища української національної культури.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ

1. Козакевич О. Вплив соціально-політичних явищ на розвиток та формування української моди (в контексті історії західноєвропейського костюма) // Народознавчі Зошити. — 2002. — №1-2. — С. 146-153.

2. Козакевич О. Розвиток трикотажу 20–30-х рр. XX ст. на теренах Східної Галичини (модні тенденції, осередки) // Народознавчі Зошити. — 2003. — №5-6. — С. 766-775.

3. Козакевич О. Трикотаж Східної Галичини 20–30-х рр. XX ст.: мода в період між двома світовими війнами // Вісник ЛАМ. — 2003. — №14. — С. 183-199.

4. Козакевич О. Джерела формування українського в'язання у загальноєвропейському контексті // Вісник ХДАДМ. — 2004. — Вип. 5. — С. 26-38.

5. Козакевич О. Проблеми української текстильної термінології: в'язання, мереживо // Вісник ХДАДМ. — 2004. — Вип. 6. — С. 42-48.

6. Козакевич О. В'язання як вид українського декоративно-ужиткового мистецтва // Мистецтвознавство'03. — 2004. — С. 99-113.

7. Козакевич О. Типологія українських в'язаних виробів кінця XIX – першої половини XX ст. // Вісник Львівського університету. — 2004. — Вип. 4. — С.112-122.

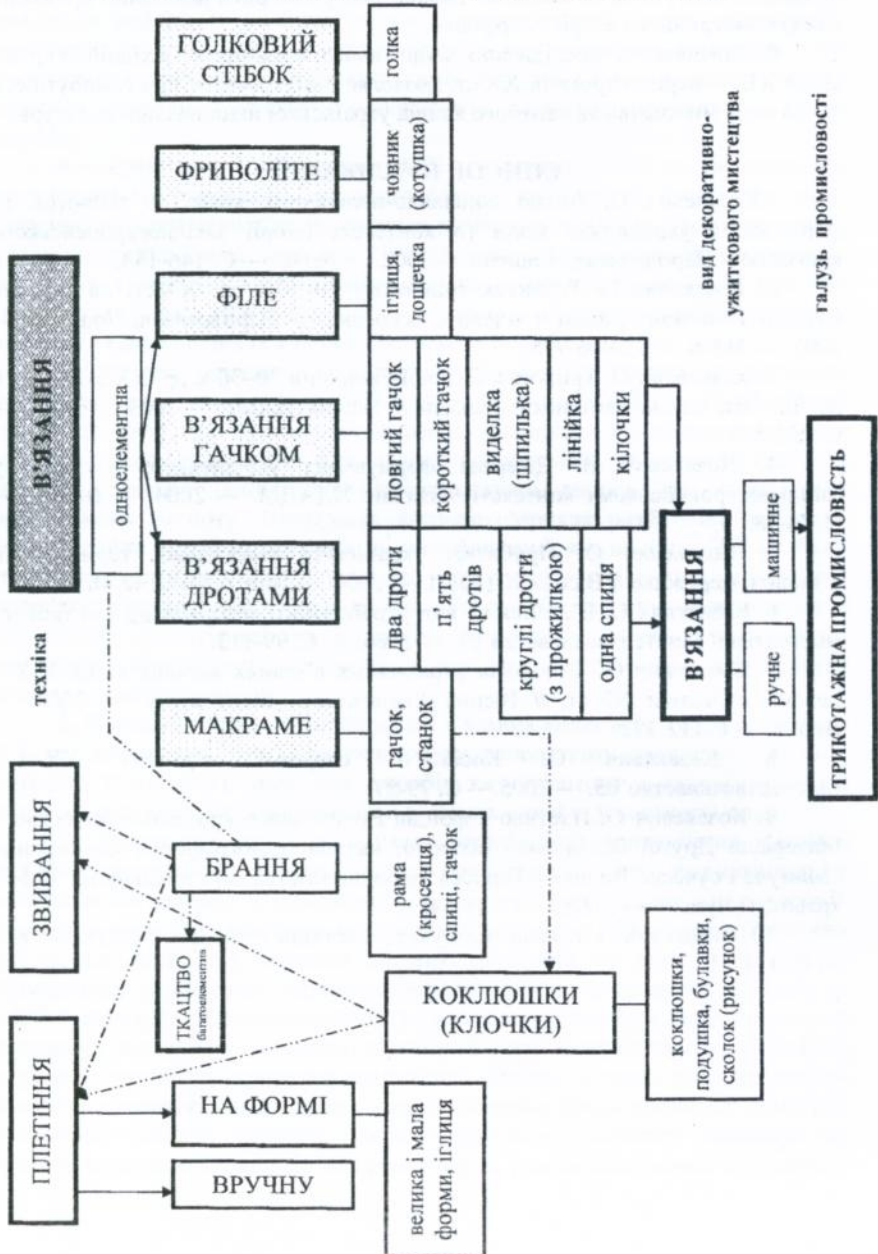
8. Козакевич О. Косів – осередок в'язання XX ст. // Мистецтвознавство'05. — 2005. — С. 79-87.

9. Козакевич О. Плетиво з фондів Волинського краєзнавчого музею // Матеріали Другої Волинської обласної науково-етнографічної конференції “Минуле і сучасне Волині й Полісся: народне мистецтво і духовність” (12-13 травня, м. Луцьк). — 2005. — С. 51-54.

10. Козакевич О. Кольорова музика мисткині // Дзвін. — 2005. — № 7. — С. 111-112.

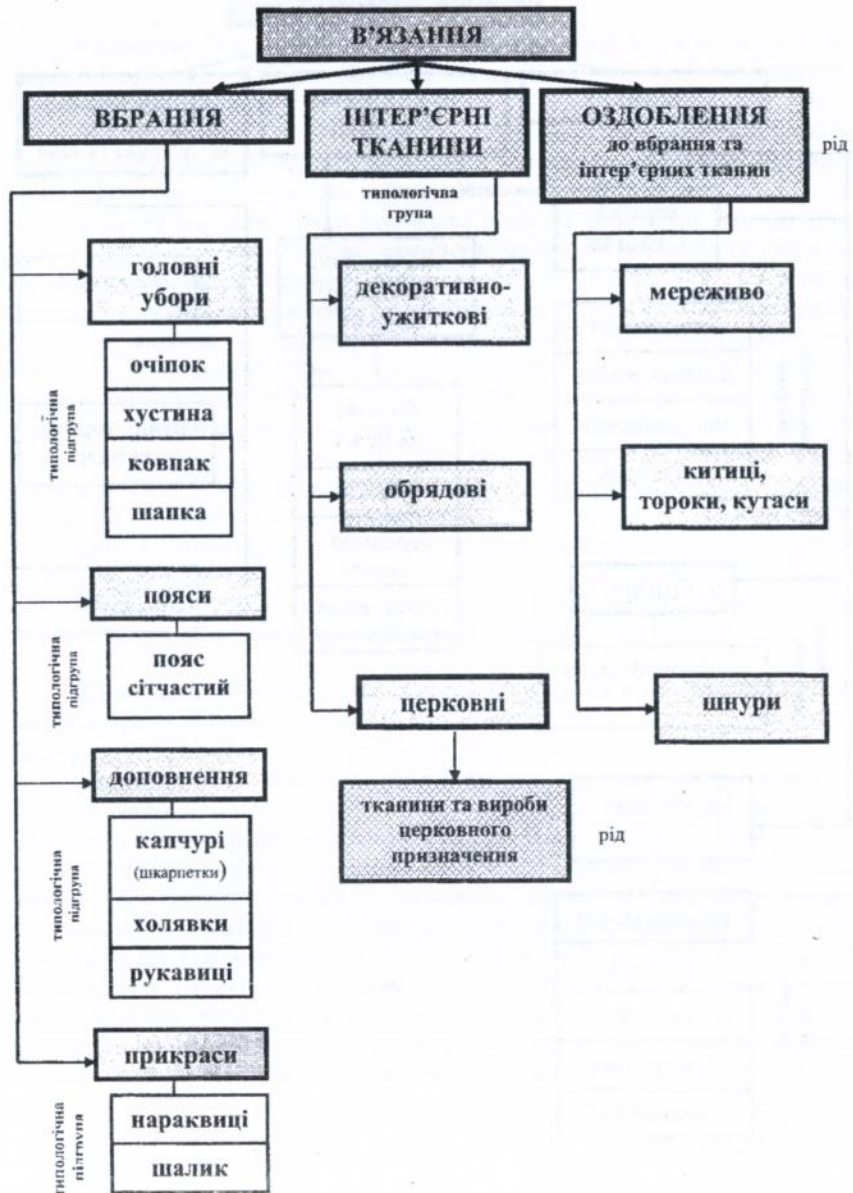
Таблиця 4.1

Різновиди техніки в'язання та засоби виготовлення в'язаних виробів

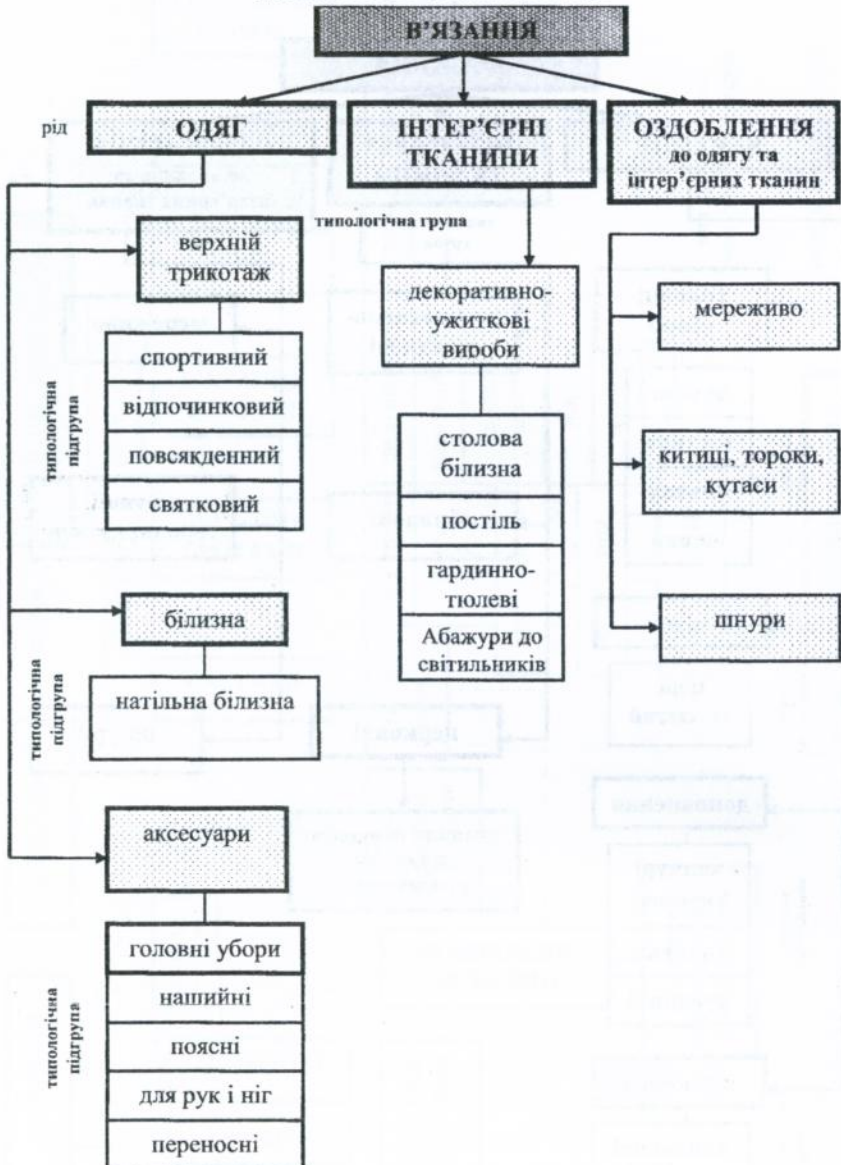
Таблиця 4.2.

Типологія українських традиційних в'язаних виробів кінця
XIX – першої третини XX ст.

Таблиця 4.3

Типологія українських в'язаних виробів кінця XIX – першої третини XX ст. у контексті моди

АНОТАЦІЇ

Козакевич О.Р. Мистецтво в'язання в Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. (історія, типологія, художні особливості, осередки). – Рукопис.

Дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 17.00.06. – декоративне і прикладне мистецтво. Львівська національна академія мистецтв. – Львів, 2006.

У дисертації розглянуто мистецтво в'язання в Західній Україні кінця XIX – першої третини XX ст. як самобутнє маловивчене явище національної культури. З'ясовано основні етапи розвитку українського в'язання у західноєвропейському контексті, розроблено типологію техніки в'язання та в'язаних виробів у зв'язку з традиційним декоративно-ужитковим мистецтвом і модою. Висвітлено становлення мистецтва в'язання на західноукраїнських землях, розвиток в'язання у контексті мистецької освіти, виявлено провідні осередки в'язального виробництва. Прослідковано художньо-стильові особливості українських в'язаних виробів кінця XIX – першої третини XX ст.: підпорядкованість традиції, відображення історичних стилів та модних тенденцій, особливості застосування техніки в'язання, композиції орнаменту, на підставі чого можна трактувати українське в'язання як мистецьке явище.

Ключові слова: в'язання, макраме, філе, гачок, техніка, традиція, мода, типологія, художньо-стильові особливості, орнамент, композиція.

Козакевич Е.Р. Искусство вязания в Западной Украине конца XIX – первой трети XX в. (история, типология, художественные особенности, центры). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата искусствоведения по специальности 17.00.06. – декоративное и прикладное искусство. Львовская национальная академия искусств. – Львов, 2006.

В диссертации рассматривается искусство вязания в Западной Украине конца XIX – первой трети XX в. как самобытное малоисследованное явление национальной культуры. Определено, что самой древней разновидностью вязания была техника вязания узлов, которая легла в основу изготовления сеток (филе). Переходным этапом от ручного ткачества к вязанию спицами стала техника вязания на рамах (“бранья”). Первыми столетиями н.э. датируется вязание на спицах, прототипом которого была техника иглового стежка. Интенсивное развитие вязания на украинских землях происходит в

период трипольской культуры. Во времена Киевской Руси в изготовлении вязанных изделий использовали все вышеуказанные техники.

В XIV – XVII в. на западноукраинских землях ремесло вязания существовало как вспомогательное в цехах шапочников, канатчиков, позументчиков. Ассортимент вязанных изделий расширялся в зависимости от стилевых особенностей европейской моды, которая постепенно превалировала над восточными мотивами. Доминировали техники макраме, вязания на рамах, филе, а вязанные спицами вещи были предметом импорта, изредка изготовлялись местными ремесленниками. Изобретение вязальной машины в 1589 г. существенно повлияло на производство и создание в XVII в. специализированных мануфактур, впоследствии именуемых “чулочными”. В XVIII – во второй половине XIX в. вязанные изделия доставляют в большие западноукраинские города местные и иногородние купцы. Под влиянием стиля барокко популяризируется кружево, которое отобразилось на развитие вязальных техник – “фриволите”, вязание крючком и спицами.

В конце XIX – первой трети XX в. становление искусства вязания происходило в контексте социокультурных и экономических явлений региона. Существенную роль в популяризации вязанных изделий сыграли этнографические, промышленные выставки, вечера народной одежды и показы мод. Экспозиции вязанного ассортимента как элемента традиции и моды повлияло на заимствование техник, цветовой гаммы, мотивов и композиции орнамента. Образование женщин в государственных и частных ремесленных школах, гимназиях, на курсах рукоделия подготовило их творчески изготавливать изделия для заработка и собственного дела. Ведущими центрами образования западного региона стали Львов, Коломыя, Косив, Перемышль, Черновцы.

С 1880-х гг. на территории Западной Украины формируется производство вязанных изделий – “трикот”. Существовало два типа производства: мастерские (“робитни”), где практически всю работу делали вручную, и мануфактуры, где широко использовали трикотажные машины. Ручное вязание давало возможность производить оригинальные вещи, но в ограниченном количестве; машинный трикотаж делал возможным изготовление больших партий изделий, однако при этом терялся творческий подход.

Популярность вязания в конце XIX – первой трети XX в. способствовала расширению типологической структуры вязанных изделий. В разработке типологии народного вязания доминирует традиция, как составная городской моды – модные тенденции. Диссертантка выделила три рода вязанных изделий: одежда, интерьерные ткани и украшения к одежде и интерьерным тканям. Анализ вязания в контексте других видов украинского декоративно-прикладного искусства стал основой для дифференциации

техник – игольный стежок, филе, макраме, вязание крючком, вязание спицами, фиволите и средства изготовления вязанных изделий.

О становлении вязания как искусства конца XIX – первой трети XX в. свидетельствуют артефакты: вязанные изделия становятся частью украинской традиционной одежды и моды. Художественные особенности народного вязания выступали в синкретическом единстве с орнаментом этнокультурного комплекса одежды. Определено, что для вязанных изделий характерны три вида композиций орнамента – ленточные, ленточно-ярусные, реже – центрические, которые составлены на основе разных видов симметрии.

Комплексное изучение вязания конца XIX – первой трети XX в. в западных областях Украины позволяет утверждать об украинском вязании как явлении искусства.

Ключевые слова: вязание, макраме, филе, крючок, техника, традиция, мода, типология, художественно-стилистические особенности, орнамент, композиция.

Kozakevych O.R. The Arts of Knitting in the Western Ukraine in the end of the 19 th – first third of the 20 th centuries (historie, typology, art peculiaties, centers). – Manuscript.

Dissertation for the academic degree of the candidate of the Fine arts in the speciality 17.00.06. – decorative and applied art. Lviv National Academie of Arts. – Lviv, 2006.

This dissertation reviews the art of knitting in the Western Ukraine in the end of the 19 th – first third of the 20 th centuries as a unique phenomenon of the national culture. The work dwells on the main stages of development of the Ukrainian knitting, elaborates typology of the techniques of knitting and knitted items in the context of traditional decorative-applied art and fashion, considers characteristic traits typological group, subgroup and type. The works defines peculiarities of the establishment of the art of knitting, the development in the context of art education, reveals the main centers of knitting manufacture. It also traces art and style peculiarities of the knitted pieces: subordination to tradition, depiction of historical styles and fashion trends, composition structure, that gave reasons to consider the Ukrainian knitting as an art phenomenon.

Key-words: knitting, macrame, filet, crocheting, techniques, tradition, fashion, typology, art and style peculiarities, ornament, composition.

Підписано до друку 03.05.2006 р.
Формат 60x90 1/16. Папір офсетний № 1
Гарнітура Таймс. Друк. різнограф.
Умовн. друк. арк. 1,0. Обл. вид. арк. 1,0
Тираж 130 прим.

Віддруковано у ТЗОВ "Камула"
79000 Львів, вул. Підвальна, 3.
Тел. (0322) 72-79-22. e-mail: iduma@ukr.net
Свідоцтво Держреєстру ДК № 1258.

452707

АВ 67.921

М.И.СТ.

МИСТ